

Олена Любовець

ПОШУК ШЛЯХІВ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА: МІЖПАРТІЙНА БОРОТЬБА НА ТРУДОВОМУ КОНГРЕСІ УКРАЇНИ

Історичний досвід свідчить, що успіх державотворення в першу чергу залежить від єдності політичного проводу нації, здатності його лідерів відкидати особисті амбіції та вузькопартійні інтереси заради справи розбудови міцної незалежної держави. На жаль, наша національна еліта не може похвалитися такою здатністю, свідченням чого є як сучасна політична ситуація в країні, так і попередні етапи вітчизняної історії. В контексті цього одним із найдраматичніших прикладів, безумовно, є період Директорії УНР, коли протилежні уявлення різних політичних сил щодо принципів національно-державного будівництва стали на заваді їхнього об'єднання для конструктивної державотворчої роботи й організації гідного опору зовнішнім ворогам.

Прийшовши до влади внаслідок переможного антигетьманського повстання, Директорія повинна була запропонувати суспільству чітку політичну програму подальшого розвитку України, яка б забезпечила незалежність країни та ефективну діяльність державних структур. Однак саме в цьому й полягала основна проблема — політичні сили, що утворили Директорію, не мали такої єдиної спільної програми. Кожна з них пропонувала можливу модель політичного і економічного устрою країни відповідно до власних партійних програм і настанов.

Пошук спільних позицій і спроби досягнення компромісу призвели до довготривалих міжпартійних консультацій і нарад. Спочатку партійні та державні лідери розглядали тільки два основні принципи організації влади, які викристалізувалися

протягом революції – парламентську демократію західного типу та радянську владу більшовицького зразка. Згодом, після інтенсивного обговорення, з'явився й третій варіант – “трудоий принцип” державного управління, який об'єднував у собі два попередні. На основі “трудоого принципу” мала створитися така вертикаль влади: на місцях – губернські та повітові трудові ради, а в центрі – Конгрес трудового народу. Але й поява так званого “третього шляху” не сприяла згуртуванню національного проводу, не послабила гостроти дискусії навколо вибору принципових засад державотворення. Результатом такої ситуації стало те, що напередодні відкриття Трудового Конгресу спільної позиції так і не було вироблено. Представники різних політичних сил врешті-решт вирішили, що остаточне рішення щодо форм влади УНР повинен був прийняти Трудовий Конгрес, перекавши, по суті, на нього всю відповідальність.

Засідання Трудового Конгресу розпочалися 23 січня 1919 р. На цей форум прибуло приблизно до 320 депутатів, з них 36 – від західноукраїнських земель. Незважаючи на обмежене виборче право, Конгрес, порівняно з Центральною Радою, має більше підстав вважатися передпарламентом через те, що він формувався на основі хай і неповноцінного, але територіального представництва. До того ж він уособлював соборну Україну, на ньому було заслухано, обговорено і затверджено Акт Злуки УНР і ЗУНР.

У партійному відношенні на Конгресі були представлені українські центристські та ліві партії, з неукраїнських партій – деякі ліві єврейські та російські партії. Найчисельнішою партійною фракцією була фракція УПСР(ц.т.) і Селянської Спілки, яка нараховувала 158 членів¹, другою за чисельністю були українські соціал-демократи – близько 40 осіб. Невеликі фракції мали інші дві урядові партії – УПСФ і УПСС. Соціалісти-самостійники, які не проводили активної передвиборчої роботи, мали біля 10 своїх членів², але користувалися значною підтримкою представників старшинського складу армії, присутніх на Конгресі. Фракція соціалістів-федералістів також нараховувала

біля 10 осіб, головним чином з курії інтелігенції³. Інші українські партії, з огляду на “трудова” виборче право, мали по одному-двох депутатів і тому не складали окремих фракцій. Окрему, так звану ліву фракцію (біля 30 членів) складали українські ліві партії – боротьбисти та незалежні еседеки.

У залі засідань окремі партійні фракції зайняли місця відповідно до того, наскільки їхні партії підтримували Директорію та її урядову політику. Рахуючи від президії, вони розмістилися таким чином – на право й у центрі сиділа група депутатів УНРади Західної України, далі до середини – фракція УСДРП, соціалісти-самостійники, есефи і окремі депутати інших партій, в середині депутати Селянської Спілки і УПСР(ц.т.). Лівіше засідали російські та єврейські соціалісти, крайній лівий фланг представляли боротьбисти, незалежні еседеки та Бунд⁴. Така “конфігурація” залу відбивала традиційний поділ всіх парламентів. Представники правих і центру ставилися з недовірою до лівих і навпаки. Поза залом засідань між представниками обох таборів точилися запеклі суперечки, що спричиняло загострення взаємин на пленарних засіданнях.

У центрі роботи Трудового Конгресу було обговорення подальших шляхів державотворення УНР. До початку роботи Конгресу ані члени Директорії, ані уряд не підготували попереднього законопроекту, щоб запропонувати його делегатам, що значно ускладнювало пошук спільного знаменника. Кожна фракція, виходячи з власних партійних постулатів, мала свій особистий погляд на цю проблему і намагалася довести його присутнім.

У результаті 26 січня на пленарному засіданні були заслухані декларації таких фракцій – українських есерів центральної течії (Любинський), російських еседеків (меншовиків) (Севрюх), Наддністрянської України (Старух), лівих українських есерів (боротьбистів) (Тараненко), українських есефів (Лещенко), російських есерів (Березов), українських соціал-демократів незалежних (Зінов'єв), соціалістів-самостійників (Пацюк), Бунда інтернаціонального (правого) крила (Литвак),

Бунда лівого крила (Рафес), УСДРП (Романченко), залізничників і поштовиків (Косенко)⁵. Ці декларації відстоювали полярні позиції – від передання всієї влади Радам робітничих і селянських депутатів і негайного проголошення України “соціалістичною Республікою” до формування стандартного європейського парламенту.

За демократичні принципи організації влади висловила-ся декларація офіційних українських соціал-демократів, яку підготували члени ЦК І.Мазепа та П.Феденко. В принципових положеннях вона фактично повторювала резолюцію VI з'їзду партії. У документі зазначалося, що тогочасна політична ситуація вимагала негативного ставлення до пролетарської диктатури у формі рад робітничих і селянських депутатів, також підкреслювалося, що тільки єдиний соціалістичний і демократичний фронт може врятувати й закріпити здобутки революції в Україні. З огляду на це фракція відкидала можливість організації влади в центрі і на місцях у формі рад, підтримувала принцип влади, основаної на загальному виборчому праві, та розуміла владу трудових мас України в формі демократичного парламенту. Влада на місцях повинна була належати органам місцевого самоврядування, обраним всенародним голосуванням. До скликання парламенту, посилаючись на військовий час, есдеки пропонували верховну владу в країні залишити в руках Директорії з введенням до її складу представника від Західної України. Трудовий Конгрес мав припинити свої засідання, виділивши зі свого складу постійно діючі комісії з контрольними функціями – земельну, адміністративно-політичну, військову, міжнародну, фінансову, народної освіти, комунікацій і праці. За переконанням фракції військовий стан вимагав централізації влади, тому вона вважала, що на місцях до перевиборів органів місцевого самоврядування владу повинні були представляти уповноважені урядом комісари, які мали працювати під контролем і в контакт з повітовими і губерніальними трудовими радами, обраними пропорційно від селян і робітників⁶.

У демократичному і державницькому дусі були витримані декларації соціалістів-федералістів і соціалістів-самостійників, які повторювали основні принципові положення декларації есдеків. Єдине, з чим не погоджувалися соціалісти-самостійники, так це з необхідністю негайної організації трудових рад і трудових конгресів на місцях. Ці органи розглядалися ними як “сурогат совітів”, тому вони вимагали, щоб на місцях контролюючими органами влади були окремі національні союзи⁷.

За негайне запровадження радянської системи влади виступили боротьбисти та українські соціал-демократи незалежні. Їхні декларації та виступи представників фракцій мали багато спільних принципових тез. Так, обидві фракції свої концепції побудови влади ґрунтували на однаковому висхідному положенні – початок європейської соціалістичної революції та розуміння української революції як її складової. Це, на їхню думку, вимагало й організації відповідної форми влади. Декларація боротьбистів з цього приводу зазначала: “Український революційний рух, рух за повне соціальне і національне визволення робітництва і трудового селянства від визику буржуазії, за визволення праці від гніту капіталу, досягне своєї мети лише шляхом послідовно переведеної диктатури міського пролетаріату і селянського робочого люду, організованого у ради селянських, робітничих та військових депутатів. Тільки така влада, тільки їхня диктатура може успішно повести українську соціалістичну революцію”⁸.

З цього випливало й ставлення партій до Директорії та Трудового Конгресу. Боротьбисти були переконані, що Директорія не була виразницею революційних устремлінь українського трудового народу, а тому мала негайно передати всю владу Радам селянських і робітничих депутатів. А Трудовий Конгрес не відповідав завданням української соціалістичної революції і не був правомочним органом робітників, селян і революційного війська, а тому мав негайно розпустити себе⁹.

Незалежні есдеки також вважали, що Трудовий Конгрес,

отримавши всю повноту влади від Директорії, не повинен був утримувати її в своїх руках, а мав передати “єдино правдивому представництву сили й волі селянства й робітництва – радам робітничих і селянських депутатів”¹⁰. Вони пропонували Трудовому Конгресу скласти тимчасовий робітничо-селянський уряд з представників партій, які стояли на ґрунті влади рад, доручити йому на основі виробленої Конгресом інструкції передати владу робітничо-селянським радам, а також скликати Конгрес рад, який вже і повинен був утворити “нормальний” лад Української Соціалістичної Республіки Рад і організувати постійний уряд¹¹.

Відмінним моментом, який позитивно відрізняв незалежних від боротьбистів, була вимога збереження суверенності України. За їх задумом Трудовий Конгрес повинен був оголосити Україну незалежною Соціалістичною Республікою (боротьбисти виступали за створення федерації соціалістичних республік). Водночас реалізація суверенності України через диктатуру пролетаріату була досить проблематичною, бо в середовищі пролетаріату України не існувало свідомої української робітничої більшості, яка б прагнула не з’єднання з Радянською Росією, а самостійної соціалістичної України.

Радянофільські погляди боротьбистів і незалежних поділяли також представники Бунду і частина соціалістів-революціонерів центральної течії. Разом вони утворили спільну ліву фракцію.

Компромісний характер мала декларація УПСР(ц.т.), яка проголошувала трудовий принцип як єдину гарантію успіху в будівництві нового життя. В основу формування державного апарату декларація пропонувала покласти принцип децентралізації влади і широкої обласної автономії, зазначений в Конституції Центральної Ради від 29 квітня 1918 р., розвиваючи його згідно з прийнятим трудовим принципом. Це означало, що державні органи влади мусили належати повітовим і губерніальним трудовим радам селян і робітників, які в межах своєї території мали б повні права і підлягали одна одній по інстанціях. Декларація висловлювала подяку Директорії за її

попередню діяльність, але не виявила їй довіри на подальшу роботу, як це робили інші вищезазначені українські політичні партії. Органом верховної влади визнавався Всеукраїнський Конгрес Трудового Народу з делегатів, обраних на засадах трудового принципу, а виконавчим органом – відповідальна перед Конгресом Рада Народних Міністрів¹².

Таким чином, декларація фактично відкидала загальний парламентаризм і ставала на позицію трудового парламентаризму, бо політичні права визнавалися лише за так званим трудовим елементом. Водночас всередині робітничих мас рішуче відкидалася всяка нерівноправність і проголошувалася необхідність рівного, безпосереднього виборчого права через таємне і пропорційне голосування¹³.

Зрозуміло, що розклад партійних сил на Конгресі не давав можливості жодній із запропонованих декларацій набрати більшості, тому поза пленарними засіданнями постійно проходилися наради, фракційні збори, точилися майже безперервні дискусії з метою вироблення узгодженої спільної платформи. Найбільш активно в цьому відношенні поводити себе катеринославські соціал-демократи та делегати від Західної України. На базі декларації УСДРП їм вдалося поступово згуртувати навколо себе значну більшість депутатів, включаючи есефів, соціалістів-самостійників, а також частину фракції УПСР(ц.т.) і делегатів Селянської Спілки.

Показовим є той момент, що фракція УПСР(ц.т.), будучи найчисельнішою на початку Конгресу, не змогла зреалізувати свою кількісну перевагу. Це пояснювалося тим, що всередині фракції не існувало ідейної єдності. Вже під час обговорення вищезазначеної фракційної декларації виявилось, що далеко не всі її члени поділяють основні тези документа. Частина членів фракції схилилася до позиції офіційної УСДРП, тому їм ця декларація здавалася занадто “лівою” в пунктах про форму верховної та місцевої влади. Під їхнім тиском, а також під впливом агітації есефів і галичан з метою вироблення спільної основи фракція пішла на певні поступки, переробивши частково свою

декларацію.

За новим варіантом декларації верховна влада належала Трудовому Конгресу, але разом із ним залишалася й Директорія як відповідальна перед ним. По закінченні сесії повного Конгресу для продовження його діяльності пропонувалося утворити Малий Конгрес, обраний пропорційно – 1 представник на кожні 15 депутатів (приблизно 41 член). У період між сесіями вся повнота влади переходила до Малого Конгресу, якому доручалося за найближчої можливості скликати зібрання Конгресу¹⁴. Фактично, фракція пропонувала використати досвід Центральної Ради.

Але й цей варіант не знайшов повної підтримки цілої фракції. Попереднє обговорення показало, що за нього висловлювалося спочатку 60, а пізніше це число збільшилося до 78 чол. Значна частина фракції підтримала основні тези декларації соціал-демократів (при обговоренні за це виступило 40 депутатів з-поміж присутніх, а під час голосування на пленарному засіданні до цього приєдналося ще більше). 14 членів фракції наполягали на попередній компромісній декларації. Не дійшовши спільної згоди, фракція вирішила дати дозвіл одній частині приєднатися до декларації УСДРП, а іншій – виступити з власною резолюцією, відчитавши її на пленумі Конгресу.

Внаслідок такого рішення фракція УПСР(ц.т.) розкололася. Від імені групи 78 була прочитана резолюція з 6 пунктів (другий варіант декларації). Під час голосування основної резолюції Конгресу ця група утрималася. Інша частина фракційних депутатів приєдналася до резолюції УСДРП, яка була відчитана від імені “групи фракції у.п.с.р.ц.т. і фракції у.с.д.”, хоча есерівській групі фракцією було надано право тільки голосувати, не ставлячи своєї партійної “марки” на сам документ¹⁵.

Таким чином, на Конгресі склалася більшість з українських есдеків, блоку галицьких партій, соціалістів-самостійників, есефів і частини УПСР(ц.т.), які після деяких поправок і доповнень склали спільний заключний документ, взявши на себе фактично відповідальність за подальший нап-

рям державної політики. На останньому засіданні 28 січня на основі цього документу було ухвалено “Закон про форму влади на Україні”, який називали ще Тимчасовою конституцією УНР. Цим документом фактично вперше з моменту проголошення УНР ще в листопаді 1917 р. у формі закону, а не політико-правового акту, визначалися підвалини державного устрою. Крім того, на відміну від Конституції УНР 28 квітня 1918 р., він набрав чинності.

У законі висловлювалася повна довіра Директорії. З огляду на скрутне внутрішнє і зовнішнє становище республіки, Конгрес передавав Директорії право бути верховною владою республіки до наступної сесії ТКУ, а також право видавати закони, що підлягали затвердженню найближчою сесією Конгресу. Водночас терміни і періодичність скликання сесій ТКУ законом не визначалися, до того ж не пояснювалася різниця між “наступною” та “найближчою” сесіями¹⁶. Згідно з законом виконавча влада належала уряду, який мав формуватися Директорією і звітувати перед нею у проміжках між сесіями ТКУ. Однак компетенція та повноваження уряду не були чітко окреслені. Так само, як не зовсім зрозумілим був і статус Директорії – що означала “верховна влада” – тільки законодавчі функції або і виконавчі також. Тобто, як і Декларація, цей закон не розв’язував проблеми розподілу влади між її різними гілками. Місцеві органи влади очолювали комісари уряду УНР, підконтрольні місцевим Трудовим радам селян і робітників.

Після прийняття Закону про владу Організаційний Комітет і фракція УПСР(ц.т.) виступили з заявою. В заяві зазначалося, що з огляду на те, що пункти партійної декларації не лягли в основу постанов Конгресу і що ухвалені постанови ставлять есерів в таке становище, коли вони як партія не можуть брати на себе відповідальності за урядову політику. Водночас заява стверджувала, що партія не стає в опозицію щодо Директорії і дозволяє своїм членам входити до складу всіх урядових органів. Цей дозвіл пояснювався скрутним станом УНР і необхідністю збереження єдиного соціалістичного

фронту¹⁷.

З окремою заявою виступив і блок лівих фракцій (УСДРП(нез.), боротьбистів, частини УПСР(ц.т.) і Бунду). Ліві заявляли, що, не визнаючи з самого початку правочинності Конгресу, вони вбачали своїм завданням тільки оголошення з трибуни вимог трудового селянства та пролетаріату, які борються за соціалізм і владу рад. На їх погляд, за два дні роботи Конгресу це завдання було ними виконано. Блок не погоджувався з фракціями більшості Конгресу, бо вони цілком ухвалювали політику Директорії, яка, в розумінні лівих, вела боротьбу проти революційних мас. Також блок виступив проти того, що Конгрес підтримав війну з Радянською Росією і згоду з імперіалістичними урядами Антанти, прикриваючись “машкарою нейтралітету”. З огляду на ці причини ліві вважали за необхідне ще раз заявити, що Конгрес не мав права говорити від імені трудових мас України. Заява закінчувалася такими словами: “Виконуючи накази своїх виборців, зазначені вище фракції залишають Конгрес і складають з себе всяку відповідальність за постанови Конгресу та за їх наслідки”¹⁸. Зачитавши заяву, блок лівих партій покинув засідання Конгресу.

На завершення своєї роботи Конгрес виділив з депутатського корпусу ряд постійних комісій для підготовки законопроектів для наступної сесії ТКУ, а також для допомоги урядові в оздоровленні адміністративного апарату. Планувалося створити наступні комісії: з питань оборони, земельну, бюджетну, закордонних справ, харчову, культурно-освітню, конституційно-адміністративну. Загалом до складу комісій увійшло 27 депутатів. Кожна комісія “мала наглядати за одним або кількома міністерствами”¹⁹. Крім закону про владу, Конгрес ухвалив Універсал до українського народу, в якому до населення доводилися головні положення закону, й ноту до народів світу. Відповідно до цих документів Конгрес припинив свою роботу.

Таким чином, на Трудовому Конгресі офіційно був ухвалений “трудовий принцип” як основа формування владних

структур країни. Однак це рішення слід скоріше розглядати як формальне прийняття, бо в реальності це не стало засадою об'єднання різних політичних сил – і надалі кожна з них намагалася реалізувати власні політичні програми. В результаті Директорії УНР так і не вдалося створити єдиний фронт національно-демократичних сил, що мало фатальні наслідки ~~для визвольних змагань~~ українців.

¹ Трудова Республіка (Київ). – 1919. – 13 лютого.

² Столичний голос (Київ). – 1919. – 19 січня.

³ Нова Рада (Київ). – 1919. – 29 січня.

⁴ *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР. У 7 т. – Торонто, 1962-1966. – Т. 3. – С. 21–22.

⁵ Робітничка газета (Київ). – 1919. – 26 січня.

⁶ Там само. – 1919. – 29 січня.

⁷ Там само.

⁸ ЦДАГО України. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 5.

⁹ Там само. – Арк. 6.

¹⁰ Червоний прапор (Київ). – 1919. – 26 січня.

¹¹ Там само.

¹² Трудова Республіка (Київ). – 1919. – 13 лютого.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Вісник УНР (Київ). – 1919. – 8 лютого.

¹⁷ Трудова Республіка (Київ). – 1919. – 13 лютого.

¹⁸ Червоний прапор (Київ). – 1919. – 30 січня.